

تقریرات دروس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرسّی طباطبایی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴

جلسه‌ی چهل و ششم؛ سه‌شنبه ۱۳۹۴/۱۰/۲۹

اشکال سوم: (اشترای رضای مقارن مالک)

وجه دیگری که مرحوم شیخ^۱ به عنوان اشکال اول بر عدم صحت عقد اِکراهی بعد از حقوق اجازه‌ی مالک ذکر می‌کند، این است که مقارنت رضایت مالک با عقد، شرط صحت عقد و ترتب اثر بر آن است. مرحوم شیخ می‌فرماید این حرف معقول است اما باید دید آیا دلیلی در مقام اثبات دارد یا نه؟ ایشان ادله‌ی اشترای رضای مقارن مالک را از قبیل مخالفین صحت عقد اِکراهی نقل می‌کنند که عبارتند از:

ادله‌ی مخالفین صحت عقد اِکراهی بر اشترای رضای مقارن مالک

۱. تمسک به کریمه‌ی (تجارة عن تراض منکم)

مرحوم شیخ^۲ می‌فرماید اولین دلیلی که اقامه شده بر این که رضایت مقارن مالک، شرط در تأثیر عقد

۱. کتاب المکاسب، ج ۳، ص ۳۲۹:

و دعوی اعتبار مقارنته طیب النفس للعقد، خالیة عن الشاهد، مدفوعة بالإطلاقات.

۲. همان، ص ۳۳۰:

فظهر ممّا ذکرنا ضعف وجه التأمّل فی المسألة کما عن الکفایة و مجمع الفائدة تبعاً للمحقّق الثانی فی جامع المقاصد. و إن انتصر لهم بعض من تأخّر عنهم بقوله تعالیٰ إلیٰ أن تُکون تجارة عن تراض الدالّ علی اعتبار کون العقد عن التراضی مضافاً إلی النبوی المشهور الدالّ علی رفع حکم الإکراه، مؤیداً بالنقض بالهازل، مع أنّهم لم یقولوا بصحّته بعد لحوق الرضا.

است، تمسک به کریمه ی ﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾^۱ است. این کریمه دلالت دارد که عقد باید ﴿عَنْ تَرَاضٍ﴾ باشد - قاعداً مراد شیخ رحمته الله باید تراضی مقارن باشد - و چون در این جا عقد از روی تراضی نیست، لذا حقوق رضایت تأثیری ندارد.

مرحوم شیخ رحمته الله^۲ در استدلال به این کریمه برای اثبات اشتراط تراضی مقارن مناقشه کرده و می‌فرماید: دلالت کریمه بر اشتراط رضایت مقارن، یا باید از طریق مفهوم حصر باشد، یعنی کریمه بیان کند هر معامله و نقل و انتقالی، اکل مال به باطل است مگر آن معامله‌ای که همراه با رضایت مقارن مالک باشد. یا این که از طریق مفهوم وصف استفاده‌ی اشتراط رضایت مقارن را کنیم به این بیان که ﴿عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾ احتراز است از هر معامله‌ای که از غیر تراضی صادر شده باشد.

مرحوم شیخ رحمته الله می‌فرماید: اما این کریمه مفید حصر نیست؛ زیرا از دو طریق می‌توان از کریمه استفاده‌ی حصر کرد؛ یا باید استثناء در آیه به نحو متصل باشد و یا این که اگر استثناء منقطع است به نحو استثناء مفرغ باشد، اما هیچ کدام از این دو طریق در کریمه وجود ندارد؛ زیرا معلوم است که استثناء منقطع است؛ چراکه مستثنی منه «أكل مال به باطل» است و مستثنی یعنی «تجارة عن تراض» اصلاً مصداق «أكل مال به باطل» نیست تا استثناء متصل باشد بلکه «تجارة عن تراض منكم» تخصصاً خارج از مستثنی منه است.

هم‌چنین استثناء مفرغ هم نیست؛ زیرا مستثنی منه که همان «أكل مال به باطل» است در کریمه ذکر شده است. بله اگر مثلاً کریمه می‌فرمود «لا يحل الا ما هو تجارة عن تراض» قائل می‌شدیم که استثناء مفرغ بوده و کریمه مفید حصر است.

از طریق مفهوم وصف هم نمی‌توان اشتراط رضایت مقارن را اثبات کرد؛ زیرا اولاً: وصف مفهوم ندارد. ثانياً:

۱. سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۲۹:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾

۲. کتاب المکاسب، ج ۳، ص ۳۳۱:

و الكل كما ترى؛ لأن دلالة الآية على اعتبار وقوع العقد عن التراضي إما بمفهوم الحصر وإما بمفهوم الوصف، ولا حصر كما لا يخفى؛ لأن الاستثناء منقطع غير مفرغ، و مفهوم الوصف على القول به مقيد بعدم ورود الوصف مورد الغالب كما في ربائيتكم اللاتي في حجوركم، و دعوى وقوعه هنا مقام الاحتراز ممنوعه، و سيجيء زيادة توضيح لعدم دلالة الآية على اعتبار سبق التراضي في بيع الفضولي.

کسانی که قائل به مفهوم وصف شده‌اند، در جایی مفهوم وصف را قبول دارند که وصف وارد مورد غالب نباشد اما اگر وصف وارد مورد غالب باشد مانند «وَرَبَائِبِكُمُ اللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ»^۱ دیگر مفهوم ندارد.

بنابراین کریمه مفید اشتراط رضایت مقارن نیست و از آن فقط استفاده می‌شود که «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ» مفید نقل و انتقال است اما آیا غیر آن می‌تواند مفید نقل و انتقال باشد یا نه، کریمه ساکت است و دلالتی بر آن ندارد. پس نمی‌توان به آن برای اثبات اشتراط مقارنت رضایت مالک تمسک کرد.

بررسی کلام مرحوم شیخ رحمته الله

عرض می‌کنیم اما از حیث این که استثناء در کریمه، استثناء منقطع است، ما قبلاً در بحث معاطات کلام مرحوم شیخ رحمته الله را پذیرفتیم و بیان کردیم وجوهی که برخی ذکر کرده‌اند تا استثناء را تبدیل به استثناء متصل کنند، تمحلی بدون وجه و جیه است.^۲ استثناء منقطع هم خلاف فصاحت نیست و امری رایج و دارج در لغت

۱. سوره نساء، آیه ۲۳:

«حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمْ اللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً»

۲. حضرت استاد دام‌ظله در کتاب البیع، دو وجه از قبل مستشکلین برای اثبات استثناء متصل بیان کرده و نقد می‌کنند:

✓ کتاب البیع، ص ۴۵۴:

فخر رازی در تفسیرش* از بعضی نقل کرده که استثناء در کریمه به نحو متصل بوده «و إن تراضیتهم» در تقدیر می‌باشد که این چنین می‌شود: «یا ایها الذین آمنوا لا تأکلوا أموالکم بینکم بالباطل و ان تراضیتهم [کالرّبا و غیره] إلا أن تكون تجارة عن تراض منکم»؛ اکل مال به باطل نکنید هر چند رضایت داشته باشید، مگر رضایتی که از ناحیهی تجارت باشد. بنابراین تجارت، استثناء از تراضی است و به نحو متصل می‌باشد. ولی این توجیه درست نیست؛ زیرا تجارت عن تراضی که مصداق «أکل مال به باطل عن تراضی» نیست تا صرف نظر از استثناء، داخل در مستثنی منه بوده و با استثناء خارج شود.

توجیه دیگری** که بعضی برای استثناء متصل ذکر کرده‌اند آن است که «بالباطل» متعلق به «لا تأکلوا» نبوده، بلکه جملهی معترضه‌ای است [که در واقع برای بیان حال مستثنی منه بعد از خروج مستثنی وارد شده است، به این نحو]: «لا تأکلوا أموالکم بینکم إلا أن تكون تجارة عن تراض منکم، فإنکم إن أکلتموها من غیر طریق التجارة کان أكلاً للمال بالباطل».

این توجیه از توجیه قبلی آورد و بلکه غلط بوده و تکلف بی‌جایی است که هیچ ملزومی ندارد و از فصاحت قرآن کریم نیز به دور می‌باشد. بنابراین دلیلی برای رفع ید از ظهور کریمه در استثناء منقطع وجود ندارد.

* مفاتیح الغیب، ج ۱۰، ص ۵۷:

عربی و غیر عربی است و حتی در برخی موارد، أفصح از استثناء متصل هم هست. بنابراین استثناء در کریمه، استثناء منقطع است كما هو الظاهر.

البتة مرحوم سید خوبی^۱ هم در بحث معاطات و هم در این جا مدعی شده گرچه استثناء در کریمه منقطع

قوله: إلاً فيه وجهان: الأول: أنه استثناء منقطع، لأن التجارة عن تراض ليس من جنس أكل المال بالباطل، فكان «إلا» هاهنا بمعنى «بل» والمعنى: لكن يحل أكله بالتجارة عن تراض. الثاني: ان من الناس من قال: الاستثناء متصل وأضر شيئاً، فقال التقدير: لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل، وإن تراضيتهم كالربا وغيره، إلا أن تكون تجارة عن تراض.

و اعلم أنه كما يحل الاستفادة من التجارة، فقد يحل أيضا المال المستفاد من الهبة والوصية والإرث وأخذ الصدقات والمهر وأروش الجنابيات، فان أسباب الملك كثيرة سوى التجارة.

فان قلنا: إن الاستثناء منقطع فلا إشكال، فانه تعالى ذكر هاهنا سببا واحداً من أسباب الملك و لم يذكر سائرهما، لا بالنفي و لا بإثبات. و إن قلنا: الاستثناء متصل كان ذلك حكماً بأن غير التجارة لا يفيد الحل، و عند هذا لا بد إما من النسخ أو التخصيص.

*** الميزان في تفسير القرآن، ج ۴، ص ۳۱۸:

و ربما يقال: إن الاستثناء متصل و قوله: بالباطل قيد توضيحي جيء به لبيان حال المستثنى منه بعد خروج المستثنى و تعلق النهي، و التقدير: لا تأكلوا أموالكم بينكم إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم فإنكم إن أكلتموها من غير طريق التجارة كان أكلاً بالباطل منهيًا عنه كقولك: لا تضرب اليتيم ظلماً إلا تأديباً، و هذا النحو من الاستعمال و إن كان جائزاً معروفاً عند أهل اللسان إلا أنك قد عرفت أن الأوفق لسباق الآية هو انقطاع الاستثناء.

۱. مصباح الفقاهة (المكاسب)، ج ۳، ص ۳۳۲:

ثم إن المصنف قد التزم بعدم اعتبار مقارنة الرضاء للعقد بأن دلالة آية التجارة على ذلك إما بمفهوم الحصر، أو بمفهوم الوصف: أما الأول فهو منفي في المقام، بدهة أن الدلالة على الحصر انما يكون إذا كان الاستثناء في تلك الآية متصلاً. و من الواضح أن الاستثناء فيها منقطع إذ التجارة عن تراض ليست داخلية تحت الأسباب الباطلة للتجارة لكي يكون خروجها عنها بعنوان الاستثناء المتصل. أما الثاني فلأن مفهوم الوصف على القول به انما يثبت فيما إذا لم يرد الوصف مورد الغالب، و الا فلا مفهوم له. و من الواضح أن الوصف في الآية الشريفة قد ورد مورد الغالب، لا للاحتراز. انتهى ملخص كلامه.

و يرد عليه أولاً: أن إنكار مفهوم الحصر - هنا - مناف لما استدل هو رحمه الله بالآية المذكورة على لزوم العقود، و من المعلوم أن استدلاله بها على ذلك لا يتم الا على فرض دلالتها على الحصر، لأن الأكل بفسخ العقد لا يحرم الا بعدم كونه تجارة عن تراض، و اذن فالأكل المحلل منحصر بالتجارة عن تراض.

ثانياً: أنا ذكرنا مراراً أن دخول باء السببية على كلمة الباطل و مقابلتها - في الآية - مع التجارة عن تراض قرينتان على توجه الآية إلى فصل الأسباب الصحيحة للمعاملة عن الأسباب الباطلة لها، كما أن المراد من كلمة الأكل في الآية ليس هو الازدراء الذي هو معناه الحقيقي، و انما هي كناية عن تملك مال غيره من غير استحقاق، و عليه فان كان الاستثناء في الآية المباركة متصلاً - كما هو الظاهر الموافق للقواعد العربية - يكون مفاد الآية هو المنع عن تملك أموال الناس بشيء من الأسباب الا أن يكون ذلك السبب تجارة عن تراض، فإن الأكل بغيره باطل، و بغير حق، فتدل الآية على حصر الأسباب الصحيحة للمعاملات بالتجارة عن تراض.

است، أمّا باز هم مفيد حصر است؛ چون كريمه در مقام تحديد معامله است، به اين بيان كه مي فرمايد: معامله يا سببش باطل است و يا غير باطل و باطل هر معامله اي است كه عن غير تراضى باشد، پس كريمه مفيد حصر

و ان كان الاستثناء منقطعاً فالآية - وقتئذ - و ان لم تكن ظاهرة في الحصر ابتداءً، الا أنه تعالى لما كان في مقام بيان الأسباب المشروعة للمعاملات و فصل صحيحها عن فاسدها، و كان الإهمال مخلًا بالمقصود فلا محالة يستفاد الحصر من الآية الكريمة بالقرينة المقامية، و اذن فالآية الشريفة تدل على حصر الأسباب الصحيحة للمعاملات بالتجارة عن تراض، سواء أ كان الاستثناء متصلًا، أم كان منقطعًا، و أما غير التجارة عن تراض من سائر أسباب المعاملات فهو باطل.

و من هنا يظهر أنه لا يتوقف الاستدلال بالآية على اعتبار مقارنة الرضاء للعقد على كون الاستثناء متصلًا - كما هو الظاهر - و لا على الالتزام بمفهوم الوصف و أن الحكم المذكور في القضية لم يثبت للجامع بين و اجد الوصف و فاقده، - كما هو الصحيح - و اذن فلا يبقى لمناقشة المصنف مجال، و عليه فالصحيح ما ذكرناه من أنه لا دلالة في الآية الا على عدم جواز الأكل ما دام التراضى غير موجود، فإذا وجد الرضاء من المكره انقلبت التجارة إلى التجارة عن تراض، فلا يكون الأكل بسببها أكلاً بالباطل.

✓ همان، ج ۲، ص ۱۰۳:

و عليه فان كان الاستثناء متصلًا كما هو الظاهر و الموافق للقواعد العربية كان مفاد الآية أنه لا يجوز تملك أموال الناس بسبب من الأسباب فإنه باطل إلا أن يكون ذلك السبب تجارة عن تراض و اذن فتفيد الآية حصر الأسباب الصحيحة للمعاملة بالتجارة عن تراض و إن كان الاستثناء منقطعاً كانت الآية ظاهرة ابتداءً في بيان الكبرى الكلية لكل واحد من أكل المال بالباطل و التجارة عن تراض من غير أن تتعرض للحصر، و عليه فلا يمكن التمسك بها فيما لا يعد في العرف من الأسباب الباطلة، و لا من التجارة عن تراض. بل تكون الآية بالنسبة إليه مهملة. و لكن يمكن إثبات دلالة الآية على الحصر حينئذ بالقرينة المقامية بدعوى أن الله (تعالى) بصدد بيان الأسباب المشروعة للمعاملات، و تمييز وجهها الصحيح عن وجهها الباطل، و لا ريب أن الإهمال مما يخل بالمقصود فلا محالة يستفاد الحصر من الآية بالقرينة المقامية و اذن فالآية مسوقة لبيان حصر الأسباب الصحيحة للمعاملات في التجارة عن تراض سواء أ كان الاستثناء متصلًا أم كان منقطعاً و على كلا التقديرين فتدل الآية بالمطابقة على صحة البيع المعاطاتي، و كونه مفيداً للملك، فان عنوان التجارة عن تراض ينطبق عليه عرفاً.

... و قد ذكر المحقق صاحب البلغة: أنه لو كان الاستثناء في آية التجارة عن تراض متصلًا لزم من ذلك إما القول بالنسخ أو القول بكثرة التخصيص المستهجن، بدهة أن أسباب حل الأكل ليس منحصرًا بالتجارة عن تراض، بل يحل ذلك بالهبات و الوقوف و الصدقات و الوصايا و أروش الجنائيات و سائر النواقل الشرعية و الإباحات. سواء أ كانت الإباحة مالكية، أم كانت شرعية و اذن فلا ملازمة بين أكل المال بالباطل، و بين ما لا يكون تجارة عن تراض انتهى ملخص كلامه.

و يتوجه عليه أن جملة من الأمور التي ذكرها المحقق المزبور ليست مقابلة للتجارة عن تراض، بل هي قسم منها، كالهبات التي منها الصدقات المستحبة و الوصايا بناء على اعتبار القبول فيها، و سائر النواقل الشرعية كالإجارة و الجعالة و نحوهما. و جملة منها و إن كانت خارجة عن حدود التجارة عن تراض - كالوقوف و الإباحات و الوصايا بناء على عدم اعتبار القبول فيها - و لكن الالتزام بخروجها عن ذلك لا يستلزم كثرة التخصيص، بدهة أن الباقي تحت العام أكثر من الخارج.

و يضاف إلى ما ذكرناه: أن المستثنى منه في الآية إنما هو أكل مال غيره بعنوان التملك: بأن يملك الإنسان باختياره مال غيره بغير التجارة عن تراض، و ما لا يكون كذلك - كالوقوف و الزكوات و الأخماس و المال الموصى به وصية تملكه بناء على عدم اعتبار القبول فيها و أروش الجنائيات - خارج عن حدود المستثنى و المستثنى منه تخصصًا لا تخصيصًا.

است. اما استدلال سید خوئی رحمته الله علیه تمام نیست و ما در کتاب البیع^۱ به آن پاسخ دادیم.

۱. البیع، ج ۱، ص ۴۶۰:

فرمایش سید خوئی رحمته الله علیه تمام نیست؛ زیرا دلیلی بر این که کریمه در مقام بیان قاعده‌ی عام فراگیر باشد وجود ندارد، بلکه خصوص تجارت را می‌خواهد بیان کند؛ چراکه تجارت مهم‌ترین عنصر تبادل از قدیم تا به امروز بوده و در ذهن بعضی این توهم بوده که تجارت نیز اکل مال به باطل است، به همین خاطر خداوند متعال خصوص تجارت را افراد به ذکر کرده که چون استثناء منقطع است کأن فرموده است: «التَّجَارَةُ عَنْ تَرَاضٍ لَا بَأْسَ بِهَا».

✓ هم‌چنین حضرت استاد در مکاسب محرمه می‌فرمایند:

عموم مردم، نوع کارها و مشاغل را مفید و ارزشمند می‌دانند. زراعت و کشاورزی، بنایی، آهنگری، نانوبی و... همه از اموری هستند که با کدّ یمین و عرق جبین روزی را کسب می‌کنند. اما در مورد تجارت، در بین مردم شبهه‌ای وجود دارد و بسیاری بر این عقیده‌اند که تجار، بدون آن‌که عمل مفیدی انجام دهند و زحمتی بکشند صاحب مال و منال می‌گردند. از دستی می‌گیرند و به دستی می‌دهند و در این میان بهره‌ی فراوانی عائد آن‌ها می‌شود. در نتیجه عمل آن‌ها فاقد ارزش بوده و باطل است. این مطلب در اوائل انقلاب اسلامی زمانی که تفکرات کمونیستی و سوسیالیستی کم و بیش در بین عده‌ای رواج داشت، بیشتر به چشم می‌خورد. در صدر اسلام نیز این توهم وجود داشت که تجارت جزء امور باطل قرار بگیرد. لذا خداوند متعال برای رفع این توهم، تجارت را تخصیص به ذکر فرموده و چنین شبهه‌ای را مرتفع می‌سازد.

اما افرادی که نسبت به علم اقتصاد احاطه دارند می‌دانند که تجارت، در اقتصاد یک جامعه رکن است و از اهمیت بسیار بالایی برخوردار می‌باشد. هر چند تولیدات زراعی و صنعتی در اقتصاد یک جامعه لازم و ضروری است، اما چرخه‌ی اقتصاد زمانی کامل می‌گردد که پای تجارت به میان بیاید. تجارت است که محصولات تولیدی منطقه‌ای را به سایر بلاد و مناطق منتقل می‌کند و از آن‌جا لوازم و کالاهای مورد نیاز را جلب کرده، تولیدات را به طور مناسب در طول زمان توزیع می‌کند، به نحوی که چه بسا محصول تابستان، زمستان در دسترس مردم قرار می‌گیرد. بدین ترتیب سبب رونق بازار اقتصاد جامعه می‌گردد.

برای درک بهتر این مطلب به فرمایش امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر نخعی، زمانی که وی را به حکومت مصر منصوب می‌فرمودند، بسنده می‌کنیم. ایشان می‌فرمایند: «تو را سفارش می‌کنم به تجارت پیشگان و صاحبان صناعات که اینان جلاب منافع و مرافق از جاهای دورند»^{*}. گرچه پس از آن می‌فرمایند: «در عده‌ای از ایشان ضیق فاحش و بخل عظیم است» اما در عین حال تجارت را بسیار مهم قلمداد می‌فرمایند.

به همین خاطر، خداوند متعال برای رفع این توهم که برخی، تجار را مفت‌خور می‌دانستند، تجارت را تخصیص به ذکر کرده و می‌فرماید: اموال را بین خود به باطل نخورید، مگر آن‌که به واسطه‌ی تجارت با تراضی باشد.

* «ثُمَّ اسْتَوْصُوا بِالتَّجَارَةِ وَ ذَوِي الصَّنَاعَاتِ وَ اَوْصُوا بِهَمْ خَيْرًا الْمُقِيمِ مِنْهُمْ وَ الْمُضْطَرِبِ بِمَالِهِ وَ الْمُتَرَفِّقِ بِدَيْتِهِ فَإِنَّهُمْ مَوَادُّ الْمَنَافِعِ وَ أَسْبَابُ الْمَرَافِقِ وَ جُلَابُهَا مِنَ الْمُبَاعَدِ وَ الْمَطَارِحِ فِي بَرْكٍ وَ بَحْرِكٍ وَ سَهْلِكٍ وَ جَبَلِكٍ وَ حَيْثُ لَا يَلْتَنِمُ النَّاسُ لِمَوَاضِعِهَا وَ لَا يَجْتَرُّونَ عَلَيْهَا فَإِنَّهُمْ سَلِمٌ لَا تُخَافُ بِاتَّقَاتِهِ وَ صَلُحٌ لَا تُخْشَى غَائِلَتُهُ وَ نَفَقَدُ أُمُورَهُمْ بِحَضْرَتِكَ وَ فِي حَوَاشِي بِلَادِكَ وَ اعْلَمْ مَعَ ذَلِكَ أَنَّ فِي كَثِيرٍ مِنْهُمْ ضَيْقًا فَاحِشًا وَ شَحًا قَبِيحًا وَ احْتِكَارًا لِلْمَنَافِعِ وَ تَحَكُّمًا فِي الْبِيَاعَاتِ وَ ذَلِكَ بَابٌ مَضْرُوبٌ لِلْعَامَّةِ وَ عَيْبٌ عَلَى الْوَلَاةِ فَامْتَنِعْ مِنَ الْاِحْتِكَارِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله مَنَعَ مِنْهُ وَ لَيْكُنِ الْبَيْعُ بَيْعًا سَمَحًا بِمَوَازِينِ عَدْلِ وَ أَسْعَارٍ لَا تُجْحِفُ بِالْفَرِيقَيْنِ مِنَ الْبَائِعِ وَ الْمُتَبَاعِ فَمَنْ قَارَفَ حِكْرَةً بَعْدَ نَهْيِكَ إِيَّاهُ فَتَكَلَّ بِهٖ وَ عَاقِبَهُ [مِنْ] فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ». (نهج البلاغة «الصلبحة صالح»، ص ۴۳۸)

اما از لحاظ مفهوم وصف، در بحث معاطات^۱ عرض کردیم که در وصف، احتمالاتی وجود دارد و این وصف نمی‌تواند احترازی باشد. سپس در چندین جلسه قبل گفتیم به نظر می‌رسد وصف، احترازی باشد اما در همان حدودی که عقلاء بیع مکره را باطل می‌دانند نه بیشتر، لذا باید دید در نزد عقلاء، چه حد از إکراه مضر به عقد و موجب عدم ترتب اثر است. اما در این جا استدراک کرده و می‌گوییم: عقلاء هم فی‌الجمله رضایت را شرط می‌دانند و إکراه را مادامی که موجود است مضر به صحت عقد می‌دانند، ولی اگر رضایت ملحق به عقد شد، عقلاء عقد را ذات اثر می‌دانند، لذا به این کریمه نمی‌توان برای اثبات عدم صحت عقد إکراهی ملحق به رضا تمسک کرد.^۲

بنابراین خلاصه‌ی جواب ما به این استدلال آن است که هرچند کریمه دلالت بر اشتراط تراضی می‌کند، اما این اشتراط تراضی، در همان حدود عقلائییه است و چون عند العقلاء رضایت نباید حتماً مقارن عقد باشد بلکه اگر متأخر هم باشد کافی است، پس اگر کریمه حتی دال بر حصر هم باشد نمی‌توان به آن برای اثبات عدم صحت عقد إکراهی ملحق به رضا تمسک کرد.

والحمد لله رب العالمین

جواد احمدی

۱. مراجعه شود به کتاب البیع، ص ۴۶۱.

۲. با توجه به مطالبی که در کتاب البیع بیان کردیم، یک استدراک دیگر این‌جا عرض می‌کنیم و آن این‌که: اگر یادتان باشد در بحث ادله‌ی بطلان بیع إکراهی عرض کردیم که روایت «لا یحل مال امرء مسلم إلا بطیبة نفسه» دلالت بر بطلان بیع إکراهی ندارد؛ زیرا تمسک به عام در شبهه‌ی مصداقیه است چراکه اگر بیع إکراهی صحیح باشد، دیگر تصرف در مال دیگری نیست.

اما ما در کتاب البیع جوابی داده‌ایم که به نظر می‌رسد همان جواب درست است، لذا آقایان رجوع به همان بحث کنند.